

نظام آماری ایران

چالش‌های آماری اقتصادی

تقی ترابی

محمد جوادی

سرشناسه	: ترابی، تقی، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: نظام آماری ایران و چالش آمارهای اقتصادی/تقی ترابی، محمد جوادی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۰۱ص.: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: 978-964-10-3976-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: اقتصاد -- ایران -- روش‌های آماری
موضوع	: اقتصاد -- ایران -- آمار
موضوع	: اقتصاد -- روش‌های آماری
شناسه افزوده	: جوادی، محمد، ۱۳۴۲ -
شناسه افزوده	: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۰ د ۶۴۴/۶۴۷۵ HC
رده بندی دیویی	: ۳۳۰.۸۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۱۶۳۱۴

نام کتاب: نظام آماری ایران و چالش آمارهای اقتصادی

تألیف: دکتر تقی ترابی و محمد جوادی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۵

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

ISBN: 978-964-10-3976-1

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۳۹۷۶-۱

تیراژ: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: تهران، انتهای بزرگراه شهید ستاری - میدان دانشگاه آزاد اسلامی به

سمت حصارک - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات - ساختمان علوم

انسانی تلفن: ۴۴۸۶۵۱۱۱

فهرست مندرجات

گفتار نخست

۱	دیاچه .....
۵	آمار چیست؟ .....
۳۹	تاریخچه آمار در ایران .....
۵۳	اقتصاد و آمار .....
۱۰۵	آمارگر نوین .....
۱۵۵	آمارهای اقتصادی، بنیان نارسایی ها .....
۱۹۹	پیوست ها .....

فهرست سذدرجات

گفتار نخت

۱	دباجه
۵	آمار چیست؟
۸	آمار توصیفی و آمار استنباطی
۱۰	کاربرد آمار
۱۳	آمارهای اقتصادی
۲۴	ساب ای ملی
۳۱	آمارهای مالی دولت
۳۹	تاریخچه آمار در ایران
۵۳	اقتصاد و آمار
۵۷	شاخص های اقتصادی
۶۰	شاخص و نماگر
۶۴	انواع شاخص ها
۶۶	شاخص های منتخب
۷۵	گردآوری داده های آماری
۷۵	سرشماری
۸۲	آمارگیری نمونه ای
۸۴	آمارهای ثبتی
۸۹	طبقه بندی در آمارهای اقتصادی
۹۳	طبقه بندی محوری محصولات
۹۸	طبقه بندی استاندارد بین المللی تمام فعالیت های اقتصادی
۱۰۵	آمارگر نوین
۱۱۳	عدم وابستگی
۱۱۹	آمار مرغوب
۱۳۰	کژتابی آمارهای اقتصادی
۱۴۰	آمارهای اقتصادی و رسانه
۱۵۵	آمارهای اقتصادی، بنیان نارسایی ها
۱۵۷	جایگاه و ساختار «نهاد متولی آمار»
۱۵۷	روش های آماری «نهاد متولی آمار»
۱۹۲	کارشناسان و متخصصان آماری در «نهاد متولی آمار»

پیوست ۱: تصویب نامه هیئت وزیران در سال ۱۳۰۳ هجری شمسی	۱۹۹
پیوست ۲: قانون مرکز آمار ایران	۲۰۳
پیوست ۳: جایگاه مرکز آمار ایران در تشکیلات کلان دولت جمهوری اسلامی ایران	۲۰۹
پیوست ۴: برنامه ملی آمار	۲۱۳
پیوست ۵: نظام آماری کشور	۲۳۳
پیوست ۶: آیین نامه نحوه همکاری واحدهای دولتی و نهادهای انقلاب اسلامی با مرکز آمار ایران	۲۴۷
پیوست ۷: برخی مصوبات در ارتباط با نظام آماری کشور	۲۴۹
پیوست ۸: آیین نامه اجرایی استانداردهای تولید و انتشار داده‌ها در دستگاههای اجرایی کشور (SDDS و GDDS)	۲۵۹
پیوست ۹: آیین نامه اجرایی استانداردهای انتشار داده‌ها در مرکز آمار ایران (SDDS و GDDS)	۲۶۷
پیوست ۱۰: نظام آماری بریتانیا	۲۷۳
منابع و مآخذ	۲۸۳

فهرست جداول

جدول ۱- منابع و مصارف - پای ملی	۲۷
جدول ۲- برخی شاخصهای عمده اقتصادی - حسابهای ملی	۲۹
جدول ۳- ساختار چارچوب تحلیلی امارهای ملی دولت	۳۵
جدول ۴- صورت وضعیت عملیات دولت	۳۶
جدول ۵- معیارهای تحلیلی سیاست بودجهای	۳۷
جدول ۶- نهادهای تولیدکننده آمار	۵۰

فهرست شکل‌ها

شکل ۱- چرخه مدیریت سازمان	۱۲
شکل ۲- ضریب جینی با گروهبندی بر اساس هزینه ناخالص سرانه در نقاط شهری سال ۱۳۹۶	۲۳
شکل ۳- جدول و نمودار اشتغال به تفکیک جنس، نقاط شهری و روستایی	۲۳
شکل ۴- شماتیک ساختار ارکان نظام آماری بریتانیا	۱۶۵

گفتار نخست

هنگامیکه شناخت از یک موضوع مبهم و دارای تورش باشد، بدیهی است که سنجش و قیمت‌های عینی با معیارهای ازپیش تعیین‌شده با ضرایب فزاینده‌ای دارای تورش خواهد بود. بدون معیارهای مشخص و سخته تقریباً هر نظری را می‌توان اثبات نمود و این موضوع در ارتباط با علوم که بر جوامع بشری و سرنوشت انسان‌ها تأثیر مستقیم دارند از اهمیتی زاید الوصف برخوردار است. از سوی دیگر از آنجا که دامنه تأثیرگذاری عملکرد دولت به عنوان یکی از رنگ‌های به‌بدیل اجتماعی در تمام شئون زندگانی افراد جامعه اعم از فعالیت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... روزافزون است. بی‌تردید اغماض، سهل‌انگاری و سستی در ضابطه‌مند کردن آ‌رهایی که از فعالیت‌های دولت تأثیر مستقیم می‌پذیرند - بی‌تردید در ایران دست‌کم بخش قابل توجهی از اقتصاد چنین است -، عواقب ناخوشایندی خواهد داشت، همچنان که تاکنون نیز داشته است. آثارهای اقتصادی از یک‌سو بستر شناخت و آزمون را فراهم می‌کنند و از سوی دیگر در ایران به دلیل نقش دولت در عرصه‌های گوناگون اهمیتی دو چندان می‌یابند. بهره‌جویی از دستاوردهای علمی بدون توجه به مقتضیات زمانی و مکانی نه تنها ممکن است به بهبود اوضاع علمی و نظامی منتهی شود بلکه می‌تواند آسیب‌هایی جدی در پی داشته باشد. اینجاست که افزون بر وقوف کارشناسان بر تئوری‌ها باید تجربه‌هایی که طی سالیان در شناخت محیط و عناصر تعیین‌کننده آن اثر رخته شده‌اند بکار گرفته شوند.

این وجیزه حاصل صرف نمودن بیش از سه دهه از عمر در راه تحقیق و تدریس و فعالیت‌های کارشناسی و اجرایی است که به حضور تقدیم شده است. آموختن‌ها و تجربه‌های ۱۸ ساله در «سازمان برنامه و بودجه» که با ایفای نقش برجسته و مؤثر در نظریه‌پردازی و البته آماده‌سازی تمهیدات اجرایی سیاست‌های تعدیل اقتصادی در بطن «برنامه‌های اول و دوم

توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» همراه بود، با بیش از ۱۲ سال فعالیت‌های علمی، کارشناسی و مدیریتی در «مرکز آمار ایران» و «پژوهشکده آمار» ادامه یافت. هدایت «دفتر حساب‌های اقتصادی مرکز آمار ایران» در درک و لمس بی‌واسطه مفاهیم و ابزارهای سیاست‌گذاری اقتصادی نقشی گران‌سنگ داشت و با تدقیق در نظریه‌های اقتصادی در قالب تهیه «اولین حساب‌های منطقه‌ای در ایران» متبلور شد. مقارنت بیش از یک دهه از این دوره ۳۰ ساله با عضویت در «هیئت علمی گروه اقتصاد واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی» و «مجموعه انجام وظیفه در «معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی» و «معاونت بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی»، فرصتی شد برای مطالعات تطبیقی و دریافت «بازخورد» اهتمام دغدغه‌مندان در دهه‌های گذشته، که مندان سالیان، که بسی آسیب‌ها و نارسایی‌ها را آشکار می‌نمود. چندانکه از امیرالمؤمنین (ع) آموخته‌ایم: «رَحِمَ اللَّهُ إِمْرَأَ عِلْمٍ مِنْ أَيْنَ وَ فِی أَيْنَ وَ إِلَى أَيْنَ».

سطور این مجلد به دهه‌ها و تشویق دوستان و همکاران در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران در باب خوب زیارت ضروری آمارهای اقتصادی و نهادهای متولی تولید و نشر آنها به مصرف رسیده است. نایب استاد از کارشناسان دفتر حساب‌های اقتصادی مرکز آمار ایران که دغدغه‌های اینجانب در نشر علمی و اجرایی آن دفتر شکل گرفت قدردانی نمایم. بویژه خانم فریده دیبایی، خانم فریده بادران، سرور شاهی و خانم فاطمه صابری برای آموخته‌هایم از ایشان سپاسگزارم؛ بدون همکاری آن دو میمیز و مشاوره‌های مشفقانه ایشان فعالیت در دفتر حساب‌های اقتصادی بسیار دشوار و صاف فرسایشی نمود. از سایر کارشناسان مرکز آمار ایران در دفاتر آمارهای موضوعی، دفاتر روش‌شناسی و آماری و ... که علاوه بر مقالات، نشریات علمی و مشاوره‌های شفاهی، نتایج مکتوب فعالیت‌های حرفه‌ای خود را در اختیار نگارندگان قرار داده‌اند نیز، نهایت امتنان حاصل است. از خانم سحر فرزانه قلی‌پور که با دقت نظر و پراستاری این مجموعه را به عهده گرفتند، ممنونم. در آخر از درگاه باری تعالی برای آقای محمد جوادی که با تلاش و پیگیری مجدانه خود زمینه تألیف و نشر این کتاب را فراهم آوردند، طلب توفیق روزافزون دارم.

شایان ذکر است، تشریح و توصیف وضعیت فعلی سازمان‌های دولتی که در این کتاب آمده است، بر اساس شناخت و باور نگارندگان بوده و طبیعتاً حق هرگونه پاسخگویی و انتقاد به داوری‌ها برای ایشان محفوظ است. باینحال منظور از مثال‌ها روشن شدن بیشتر مباحث است.

مَنْتِ خدای را عَزَّ و جَلَّ که طاعتش موجب قُرْب است و به شکرِ اندرَش مَزیدِ نعمت.

روزی بزرگان ایران زمین و مریدان زرتشتی از کوروش بزرگ خواستند که برای ایران زمین دعای خیر کند. ایشان بعد از ایستادن در کنار آتش مقدس این گونه دعا کردند که «خداوندا، اهورا مزدا، ای بزرگ آفریننده این سرزمین بزرگ، سرزمینم و مردمم را از دروغ و دروغ‌گویی به دور دار». بعد از اتمام دعا عده‌ای در فکر فرو رفتند و از شاه ایران پرسیدند که چرا این گونه دعا کردید؟ کوروش بزرگ فرمودند: چه باید می‌گفتم؟ یکی جواب داد: برای خشکسالی دعا می‌کردید! کوروش بزرگ فرمودند: برای جلوگیری از خشکسالی انبارهای آذوقه و غلات می‌سازیم! دیگری گفت: برای جلوگیری از هجوم بیگانگان دعا می‌کردید؟ ایشان پاسخ دادند: قوای نظامی را قوی می‌سازیم و از مرزها دفاع می‌کنیم! گفتند: برای جلوگیری از سیل‌های خروشان دعا می‌کردید! پاسخ دادند: نیرو بسیج می‌کنیم و سدهایی برای جلوگیری از هجوم سیل می‌سازیم. و همین‌گونه سوال کردند و به همین ترتیب جواب شنیدند... تا اینکه یکی پرسید: شاه! منظور شما از این گونه دعا چه بود؟ کوروش تبسمی کرد و این گونه پاسخ داد: من برای هر سوال شما پاسخی می‌گویم. اگر مردم ولی اگر روزی یکی از شما نزد من آید و دروغی گوید که به ضرر سرزمینم باشد من چگونه او را؟ پاسخ مردم؟ و نیز از بنجامین دیزرایلی نقل است که دروغ بر سه نوع است: دروغ معمولی، دروغ شاخدار و آمار.

تولید محصولات آماری و اطلاعات در تاریخ، آمارها، اقتصاد، دی‌کوشور به علت عدم آگاهی‌ها - چه ارادی یا سهوی - انسان که بایست، جدی تلقی نشده است و گریباً همه ساکنان این مرز و بوم در خسران تاریخی و گاه بین نسلی این پدیده درگیر شده‌اند. هر چند در حدود یک قرن از تولید نخستین محصولات آماری به روش نظام‌مند در ایران می‌گذرد و تأسیس اولین نهاد رسمی آمار، نیز تقریباً همین مقدار سابقه دارد، ولی نمی‌توان عملکرد نظام آماری را مطلوب و رضایت‌بخش ارزیابی کرد. در این حال تاکنون اراده‌ای ملی برای انجام مطالعات آسیب‌شناسانه و نقدانه گسترده در خصوص نظام آماری نداریم؛ دولت، دان و نه از سوی جامعه علمی در ایران وجود نداشته است. تلاش‌های نسبتاً بی‌فرجامی که در برخی نهادها، برای تولید آمار انجام شده است نیز، بازتاب و نشر وسیعی را تجربه نکرده است. شاید این موضوع ناشی از رویدادها، تحولات و مناسبات سیاسی دهه‌های پس از مشروطیت و یا سهل‌انگاری در مورد ضرورت برنامه‌ریزی و لزوم اجرای برنامه‌ها بوده است. این موضوع برای نگارندگان این سطور که دستی از نزدیک بر آتش داشته‌اند و علاوه بر اینکه به عنوان تولیدکنندگان آمارهای اقتصادی فعالیت داشته‌اند، از کاربران مستمر محصولات آماری و آمارهای اقتصادی نیز محسوب می‌شوند، بار مسئولیت بیشتری به همراه دارد.